

SHAXSLARARO MUNOSABATLARDA XULQIY OG'ISHLARNING YUZAGA KELISHI IJTIMOIY-PSIXOLOGIK OMIL SIFATIDA

Orolov Abbosxon Isroil o'g'li

Annotatsiya; *Ushbu maqolada Sharq va G'arb mutaffakirlarining shaxs xulq-atvoridagi o'zgarishlar haqidagi qarashlari ijtimoiy-psixologik jihatdan tahlil etiladi. Xususan, konfutsiylik, daosizm, buddizm, aristoteletikasi, Kant deontologik etikasi va utilitarizm kabi qarashlar xususida so'zyuritiladi. Maqolada fazilat axloqi, kategorik imperativ va ma'naviyat va ma'rifat yo'li kabi asosiy tushunchalarni tarbiyaga ta'siri xususidagi ma'lumotlar tahlili yuzasidan qarashlar shakllantirildi.*

Kalit so'zlar: *deviant xulq-atvor, ijtimoiy omil, psixologik omil, shaxslararo munosabat, kommunikativlik, psixologik nizolar shakllanishi.*

Konfutsiy axloqi: axloqiy rivojlanish va o'z-o'zini tarbiyalashga urg'u berish.

Qadimgi Xitoyda Konfutsiy (Kong Fuzi) tomonidan asos solingan konfutsiylik falsafiy va axloqiy tizim bo'lib, Xitoy madaniyatiga va undan tashqariga chuqur ta'sir ko'rsatgan. Konfutsiy tafakkurining zamirida shaxs va jamiyatda xulq-atvorni o'zgartirish vositasi sifatida axloqiy rivojlanish va o'z-o'zini tarbiyalashga chuqur e'tibor qaratilgan. Ushbu maqola Konfutsiy axloqi, uning tamoyillari va ichki axloqiy o'zgarishlarning muhimligini ta'kidlaydi.

Konfutsiy etikasining asosiy tamoyillari.

1. Axloqiy fazilatlar: Konfutsiylik axloqiy fazilatlarini tarbiyalashga qaratilgan. Konfutsiyning fikricha, insonlar yaxshi va axloqli bo'lishga intilishlari kerak. Konfutsiy etikasining asosiy fazilatlarini quyidagilardan iborat:

- Yaxshilik (Ren): Ko'pincha asosiy fazilat sifatida qaraladigan xayrixohlik boshqalarga nisbatan rahm-shafqat, mehribonlik va hamdardlik sifatidir. Bu barcha shaxslarning farovonligiga g'amxo'rlik qilishni o'z ichiga oladi.

- Mo'l-ko'llik (Li): Li to'g'ri xulq-atvor, odob-axloq va ijtimoiy marosimlarni o'z ichiga oladi. Unda ijtimoiy totuvlikni saqlash uchun o'rnatilgan urf-odat va me'yorlarga amal qilish muhimligi ta'kidlangan.

Samimiylik (Chji): Samimiylik boshqalar bilan munosabatlarda halol, rostgo'y va samimiy bo'lishni o'z ichiga oladi. Bu insoniy munosabatlardagi haqiqiylikning ahamiyatini ta'kidlaydi.

2. Ismlarni tuzatish (Zhengming): Bu kontsepsiya odamlar va narsalar uchun tegishli nomlar va unvonlardan foydalanish muhimligini ta'kidlaydi. Konfutsiy tildan to'g'ri foydalanilsa, u ijtimoiy tartib va axloqiy yaxlitlikni saqlashga yordam beradi, deb hisoblagan.

3. Besh munosabatlar (VuLun): Konfutsiy etikasi turli munosabatlardagi muayyan rollar va axloqiy majburiyatlarni belgilaydi. Bu munosabatlarga hukmdor va bo'ysunuvchi,

ota-ona va bola, er va xotin, katta va kichik aka-uka va do'stlar o'rtasidagi munosabatlar kiradi. Ushbu munosabatlarning har birida kutilgan axloqiy xatti-harakatlar Konfutsiy tafakkurining asosiy jihati hisoblanadi.

Ichki axloqiy o'zgarish;

Konfutsiy axloqiy xulq-atvor shaxsning ichki o'zgarishidan kelib chiqishi kerak deb hisoblagan. Bu o'zgarish fazilatlarini rivojlantirishga chuqur va samimiy sodiqlikni o'zichiga oladi. G'oya shundan iboratki, odamlar o'zlarining axloqiy xarakterini rivojlantirar ekan, ularning xatti-harakatlari tabiiy ravishda axloqiy tamoyillarga moskeladi.

O'z-o'zini tarbiyalash;

Konfutsiylikdagi o'z-o'zini tarbiyalash jarayoni uzluksiz o'z-o'zini takomillashtirish va o'rganishni o'z ichiga oladi. Bunga turli vositalar yordamida erishiladi:

1. Ta'lim: Konfutsiy ta'limga axloqiy tarbiya vositasi sifatida katta ahamiyat bergan. U odamlar klassik matnlar va axloqiy ta'limotlarga urg'u berib, umr bo'yi bilimga intilishlari kerak, deb hisoblardi. 2. Mulohaza va o'z-o'zini tekshirish: O'z-o'zini tafakkur va o'z-o'zini tekshirish o'z-o'zini tarbiyalashning asosiy jihatlaridir. Shaxslar o'zlarining axloqiy xususiyatlarini yaxshilashlari mumkin bo'lgan sohalarni aniqlash uchun ularning harakatlari va fikrlarini tekshirishga da'vat etiladi.

3. O'rnak namunolari: Konfutsiylik odamlarni yaxshi namunalar izlashga va ularning xatti-harakatlaridan saboq olishga undaydi. Fazilatli shaxslarga taqlid qilish orqali odamlar o'zlarining axloqiy rivojlanishida muvaffaqiyatga erishishlari mumkin.

Jamiyatga ta'siri. Konfutsiy axloqi individual axloqiy rivojlanish doirasidan tashqariga chiqadi va jamiyat uyg'unligiga chuqur ta'sir ko'rsatadi. Shaxslararo munosabatlarda xayrixohlik, to'g'rilik va samimiylikka alohida e'tibor qaratilishi ijtimoiy hamjihatlik va barqarorlikka xizmat qiladi. Ideallashtirilgan axloqiy va axloqiy shaxs bo'lgan "janob" (Junzi) tushunchasi jamiyatda ezgu xatti-harakatlarning me'yorini belgilaydi.

Konfutsiylikdagi marosimlar va odob-axloq qoidalari: ijtimoiy me'yorlar orqali xarakterni shakllantirish. Konfutsiylik, Konfutsiytomonidan asos solingan nufuzli falsafiy va axloqiy tizimda shaxsning xulq-atvorini shakllantirishda marosimlar va to'g'ri odob-axloq qoidalarining rolga katta e'tibor beriladi. Konfutsiy tafakkurida urf-odatlar va odob-axloq qoidalari xarakterni shakllantirish, ijtimoiy totuvlikni mustahkamlash va tartibli jamiyatni saqlash uchun muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Ushbu maqola konfutsiylikdagi marosimlar va odob-axloq qoidalarining ahamiyati va ularning shaxsiy va jamoaviy axloqiy rivojlanishga qanday hissa qo'shishini o'rganadi.

Marosimlar va odob-axloqning ahamiyati.

1. Ijtimoiy uyg'unlikni saqlash: Konfutsiy marosimlar va odob-axloq qoidalari ijtimoiy totuvlik va tartibni saqlash uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega deb hisoblagan. Ushbu marosimlar odamlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar uchun tizimli asosni ta'minladi va shu bilan nizolarni kamaytiradi va jamiyatda birlik hissini rivojlantirdi.

2. Ramziy ma'no: Konfutsiylikda marosimlar ko'pincha ramziy ma'noga ega edi. Ular hurmat, minnatdorchilik va ehtirom ifodasi bo'lib xizmat qilgan. Bu marosimlarning

bajarilishi shunchaki yuzaki harakat emas, balki insonning axloqiy qadriyatlarini saqlashga sodiqligining haqiqiy namoyishi edi.

3. Ierarxiya va hurmat: To'g'ri odob-axloq qoidalari va marosimlari erarxik munosabatlarni va ota-onalar, oqsoqollar va hukmdorlar kabi hokimiyat arboblarni hurmat qilish muhimligini ta'kidladi. Ushbu ijtimoiy me'yorlarga rioya qilish hokimiyatga hurmat va xudojo'ylik fazilati (xiao)ni kuchaytiradi, deb ishonilgan.

4. Axloqiy tarbiya: Marosimlar axloqiy tarbiyaning birturi hisoblangan. Yosh shaxslarga marosimlarga rioya qilish orqali turli vaziyatlarda o'zini qanday tutish kerakligi o'rgatilgan. Bu erta yoshda axloqiy qadriyatlar va fazilatlarini singdirishga yordam berdi.

Konfutsiylikdagi asosiy marosimlar va odob-axloq qoidalari.

1. Ajdodlarga sig'inish: Ajdodlarga sig'inish marosimlari katta ahamiyatga ega bo'lgan. Bu marosimlar ota-bobolariga hurmat ko'rsatish, ularning hissalarini uchun minnatdorlik bildirish va ularning yo'l-yo'riqlarini izlashdan iborat edi. Ajdodlarga sig'inishda oilaning uzluksizligi, farzandlarga taqvonning muhimligi ta'kidlangan.

2. Saroy marosimlari: Konfutsiy tafakkuri hukmdorlar va davlat amaldorlari sudlaridagi marosimlar va odob-axloq qoidalari ta'sir ko'rsatgan. Bu marosimlarda hukmdorning adolatli boshqaruv mas'uliyati ta'kidlanib, xalqqa axloqiy ibrat bo'lib xizmat qilgan.

3. To'y va dafn marosimlari: Nikoh va dafn marosimlari Konfutsiy madaniyatida muhim ahamiyatga ega edi. Nikohda ikki oilaning birlashishi, dafn marosimlarida marhumning azatutilishi, xotirlanishi kabi oilaviy qadriyatlarining ahamiyatiga alohida to'xtalib o'tdilar.

4. Balog'atga etish marosimlari: Konfutsiychilik yosh yigitlar uchun "qopqoqlash marosimi" kabi o'tish marosimlarini ham o'z ichiga olgan. Bu marosimlar balog'at yoshiga o'tishni belgilab berdi va u bilan birga keladigan rol va mas'uliyatni ta'kidladi.

Shaxsiy va jamoaviy rivojlanish. Konfutsiylikdagi marosimlar va odob-axloq qoidalari ikki xil maqsadlarga xizmat qiladi:

1. Shaxsni rivojlantirish: Shaxslar uchun marosimlar va to'g'ri odob-axloq qoidalari rioya qilish axloqiy fazilatlar va xulq-atvorni tarbiyalash usuli sifatida qaralgan. Doimiy ravishda hurmat, adolat va samimiylikni namoyon etish orqali odamlar o'zlarini fazilatli mavjudotlarga aylantirishlari mumkin edi.

2. Kollektiv rivojlanish: kengroq miqyosda marosimlarga rioya qilish jamiyatning jamoaviy rivojlanishiga yordam berdi. U birdamlik, hokimiyatni hurmat qilish va ijtimoiy tartibni uyg'otdi. Ushbu me'yorlarga jamoaviy rioya qilish yaxshi tuzilgan va uyg'un jamiyatga yordam berdi.

Aristotel etikasi: fazilat etikasi. Qadimgi yunon faylasufi Aristotel tomonidan asos solingan Aristotel etikasi xulq-atvorning ijobiy o'zgarishlariga erishish vositasi sifatida ezgu odatlarni rivojlantirishga qaratilgan axloqiy asosdir. Bu axloqiy tizim ezgulik etikasi va oltin o'rtacha tushunchasi bilan tavsiflanadi. Keling, ushbu tamoyillarning tafsilotlarini ko'rib chiqaylik.

1. Fazilat axloqi. Aristotelning fazilat etikasi axloqiy xulq-atvorga yo'l sifatida axloqiy fazilatlarini tarbiyalashga qaratilgan. Fazilatlar – bu odamlarga axloqiy jihatdan to'g'ri qaror qabul qilish imkonini beradigan xarakter xususiyatlari. Ba'zi asosiy fazilatlar jasorat, bo'ysunish, donolik, adolat va rahm-shafqatni o'zichiga oladi. Fazilat etikasi shuni ko'rsatadiki, fazilatli bo'lish amaliyot va odatlanish masalasidir.

Bu qanday ishlaydi:

- Fazilatli odatlar: Aristotelning fikricha, axloqiy xulq-atvor muayyan qoidalar yoki axloq qoidalariga rioya qilish natijasi emas. Aksincha, u yaxshi odatlarning rivojlanishidan kelib chiqadi. Misol uchun, agar kimdir jasoratli bo'lishni xohlasa, u o'z fe'l-atvorining bir qismiga aylanmaguncha jasoratni bajarishi kerak.

- Axloqiy rivojlanish: Aristotel axloqiy rivojlanish vaqt o'tishi bilan sodir bo'ladi deb hisoblaydi. Qayta-qayta ezgu harakatlar orqali odamlar o'zlarining xarakterini shakllantiradilar va yaxshi odamlarga aylanadilar. Fazilat axloqi "qilish" emas, balki "bo'lish" bilan bog'liq.

- Amaliy hikmat (Fronoz): Aristotel falsafasining markazida amaliy donolik yoki phronesis tushunchasi turadi. Bu hayotiy vaziyatlarda to'g'ri, axloqiy jihatdan asoslangan qarorlar qabul qilish qobiliyatidir. Amaliy donolik odamlarga o'z fazilatlarini to'g'ri qo'llashga yordam beradi.

Aristot el axloqiy xulq-atvorda etakchi tamoyil sifatida oltin o'rtacha tushunchasini kiritdi. Oltin o'rtacha, eng yaxshi, yaxshi xulq-atvor haddan tashqari yoki illatlar orasida ekanligini ko'rsatadi. Fazilatlar ko'pincha ikkita qarama-qarshi illat o'rtasidagi o'rta nuqtadir. Masalan: - Jasorat: Jasorat fazilati - beparvolik (ortiqchalik) va qo'rquqlik (kamchilik) illatlari orasidagi oltin o'rtadir. Jasorat - qo'rquvga muvozanatli, jasoratli javob. - Mo'tadillik: Mo'tadillik - o'z-o'zini o'zi yoqtirmaslik (ortiqchalik) va befarqlik (kamchilik) illatlari o'rtasidagi o'rtacha. Bu zavq va istaklarga mo'tadil va muvozanatli yondashuv. - Hikmat: Donolik ahmoqlik (kamchilik) va ortiqcha tahlil (ortiqchalik) o'rtasidagi muvozanatdir. Bu haddan tashqari ehtiyotkor va beparvolik qilmasdan, to'g'ri xulosa chiqarish qobiliyatidir. Ushbu muvozanatga yoki oltin o'rtachaga erishish axloqiy o'zgarish uchun muhim hisoblanadi. Aristotelning fikricha, yaxshi xulq-atvor insonlar ushbu ekstremallar orasida muvaffaqiyatli harakat qilganda paydo bo'ladi.

Sharq va G'arb faylasuflari inson xulq-atvoridagi o'zgarishlarning namoyon bo'lishi to'g'risida bir-biridan farqqiluvchi, ammo bir-birini to'ldiruvchi tushunchalarni taqdim etadilar. Sharq falsafasi ichki o'zgarishlar, uyg'unlik va muvofiqlikni ta'kidlasa, G'arb falsafasi axloqiy taraqqiyot, avtonomiya va ratsionallikka urg'u beradi. Bu xilma-xil nuqtai nazarlar odamlarning xatti-harakatlarida qanday o'zgarishi va rivojlanishini tushunish uchun boy fikrni ta'minlaydi. Ikkala yondashuvni ham qadrlash orqali biz insoniy tajriba va xulq-atvorimizni shakllantiradigan omillar haqida kengroq tushunchaga ega bo'lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI;

1. Muallif, A. A. (yil). Birinchi maqolaning sarlavhasi. *Sharq falsafasi jurnali*, 12(3), 123-145.
2. Muallif, B. B. (yil). Ikkinchi maqolaning sarlavhasi. *G'arb falsafasi sharhi*, 30(2), 67-85.
3. Muallif, C. C. (yil). Uchinchi maqolaning sarlavhasi. *Qiyosiy axloq jurnali*, 8(1), 45-61.
4. Muallif, D. D. (yil). To'rtinchi maqolaning sarlavhasi. *Xalqaro axloq va axloq jurnali*, 22(4), 321-335.
5. Muallif, E. E. (yil). Beshinchi maqolaning sarlavhasi. *Falsafiy tadqiqotlar*, 40(6), 567-582. MLA formati:
 1. Muallif, A. A. "Birinchi maqolaning sarlavhasi". *Sharq falsafasi jurnali*, jild. 12, yo'q. 3, Yil, 123-145-betlar.
 2. Muallif, B. B. "Ikkinchi maqolaning sarlavhasi". *G'arb falsafasi sharhi*, jild. 30, yo'q. 2, Yil, 67-85-betlar.
 3. Muallif, C. C. "Uchinchi maqolaning sarlavhasi". *Qiyosiy axloq jurnali*, jild. 8, yo'q. 1, Yil, 45-61-betlar.
 4. Muallif, D. D. "To'rtinchi maqolaning sarlavhasi". *Xalqaro axloq va axloq jurnali*, jild. 22, yo'q. 4, Yil, 321-335-betlar.
 5. Muallif, E. E. "Beshinchi maqola sarlavhasi". *Falsafiy tadqiqotlar*, jild. 40, yo'q. 6, Yil, 567-582-betlar.